

In memoriam

EBERHARD BETHGE (1909 - 2000)

Door Frits de Lange

In: Trouw, 31 maart 2000

De vorige week overleden theoloog Eberhard Bethge (1909) heeft zijn naoorlogse leven zozeer in dienst gesteld van de herinnering aan zijn vermoorde vriend en leermeester Dietrich Bonhoeffer, dat de vraag wie Bethge nu zelf was eigenlijk niet meer gesteld kon worden. 'Ik ben gedoemd Bonhoeffer uit te leggen en te verdedigen en ga dan soms te ver,' verzuchtte hij eens tegen de zoveelste collegezaal gevuld met studenten, na het zoveelste gastcollege over de predikant en verzetsman Dietrich Bonhoeffer.

Bethge, student van het predikantenseminarie van de Belijdende Kerk, trof in 1935 de drie jaar oudere Bonhoeffer als zijn docent en begeleider. In het seminarie Finkenwalde groeide als snel een hechte vriendschap. De twee werden onafscheidelijk, in het gezamenlijk musiceren, het sporten, maar ook in het radicale kerkpolitieke verzet tegen Hitler. Een wonderlijke combinatie: de elitaire, vroegrijpe en hoogbegaafde Bonhoeffer uit het academische Berlijn, die, zoals hijzelf later vanuit de gevangenis aan Bethge schreef, 'alles aan zijn opvoeding te danken heeft' en de ontluikende, pientere en praktisch ingestelde zoon van een Saksische dorpsdominee, 'bij wie alles ongevormd talent' is.

De banden worden nog hechter als Bethge Bonhoeffer's nicht, Renate Schleicher, trouwt. Hij wordt opgenomen in de hechte familiekring, die in die jaren bakermat en netwerk is van de samenzwering tegen Hitler, die uiteindelijk in de mislukte aanslag van 20 juli 1944 zal resulteren. Bonhoeffer wordt in april 1943 met een aantal zwagers en broers gevangengenomen en, na twee jaar cel, geëxecuteerd. Ook Bethge wordt gearresteerd maar overleeft.

De reputatie van Bonhoeffer als verzetsman, theoloog en martelaar zou nooit zijn gevestigd als Bethge na de oorlog niet zijn leven radicaal in dienst van diens nagedachtenis had gesteld. In 1949 kwam Bethge met de uitgave van Bonhoeffer's *Ethik*, diens 'levenswerk' dat hij niet af had kunnen maken. In 1951 volgden de aan hem gerichte brieven uit de gevangenis, gebundeld onder de titel *Verzet en Overgave*, waarin Bonhoeffer zijn baanbrekende gedachten verwoord over een mondige wereld en de mens

die niet meer religieus kan zijn. Dan volgen de *Gesammelte Schriften* en in 1967 de grote Bonhoefferbiografie, een terecht bekroond meesterwerk. En ondertussen reist Bethge als zelfbenoemd ambassadeur onvermoeibaar de wereld over en houdt lezingen die eindeloos maar op één thema variëren: het leven en werk van Dietrich Bonhoeffer.

Bethge zorgde er zo in de jaren zestig en zeventig voor dat, ook al was Bonhoeffer zelf dood, hij nog steeds als actuele gesprekspartner naast Bultmann, Barth en Tillich de theologische agenda bepaalde. Bethge was een Aäron, die posthuum het woord deed voor de Mozes die niet meer kon spreken en het beloofde land niet had mogen zien. Zonder de bemiddelende knechtsgestalte van Bethge was er wellicht geen secularisatietheologie, geen theologie van de mondige wereld geweest, geen bisschop Robinson, geen 'God is dood'-theologie en hadden Beyers Naudé, Allan Boesak en Latijns Amerikaanse bevrijdingstheologen geen radicaal verzetsmodel gehad waaraan zijn zich konden spiegelen.

Een vreemde ruil: zonder Bethge had Bonhoeffer niet overleefd; Bethge overleefde alleen door zelf al zijn ambities op te geven, door zelf in zekere zin te 'sterven'. Zijn eigen carrièreverloop is dan ook weinig opzienbarend en blijft het spoor van Bonhoeffer volgen: een studentenpredikantschap aan dezelfde Berlijnse universiteit als ooit Bonhoeffer, een predikantschap aan dezelfde Londense kerk als ooit Bonhoeffer, tenslotte directeur van een pastorale opleiding in Rengsdorf.

Een typisch geval van 'survivors guilt', zal men misschien op afstand zeggen, als men terugkijkt op de manier waarop Bethge zichzelf wegcijferde om de herinnering levend te houden. Hij bewees een leven lang een vriendendienst. Maar wie Bethge ooit meemaakte zal er dan wel aan toe voegen: dat heeft hij dan wel met een ongekend talent voor tegendraadsheid gedaan. Als 's werelds grootste Bonhoefferadept hield hij niet van Bonhoefferadepten. Bethge had een hekel aan hagiografie, en kon er niet tegen als Bonhoeffer op afstand werd gezet door hem heilig te verklaren en te canoniseren. Hij had een broertje dood aan imitatie, aan onkritische kopieerdrang. Hij deed er daarentegen alles aan om het beeld van Bonhoeffer als 'unbequemer Aussenseiter' levend te houden, de radicale querulant tegen de status quo. Bethge moest ook niets hebben van de apolitieke, gezapige Duitse volkskerk van na de oorlog, die hij als een openlijk verraad beschouwde aan Bonhoeffer's 'kerk voor anderen.' Hij was een van de eersten die in de jaren zestig in Duitsland de wond van het kerkelijke anti-judaïsme openreet en benadrukte hoezeer ook de Belijdende Kerk de joden aan hun lot had overgelaten. Barmen 1934 had in zes thesen moedig Christus beleden, maar er miste een zevende, over de joden. In dat alles was Bethge allesbehalve een slaafse Bonhoefferkloon, maar toonde hij zich een onafhankelijke kritische theoloog, trefzeker in zijn oordeel.

Bethge vertolkte Bonhoeffer, maar bewaakte hem ook. De stem van de vrome, filosofische, of conservatieve Bonhoeffer, die sommigen ook in diens

teksten meenden te horen spreken, kreeg weinig kans zich te laten horen, als hij eenmaal op last van Bethge's autoriteit de mond was gesnoerd. De 'apostolische' rol van Bethge als ooggetuige hield de band met Bonhoeffer levend, maar stond ook wel eens een vrije omgang met zijn erfenis in de weg. Van Plato stamt het woord dat een tekst, als hij eenmaal geschreven is en de auteur voorgoed afwezig, 'niemand meer heeft die hem te hulp komt'. Bethge kwam Bonhoeffer's tekst meer dan vijftig jaar lang te hulp. Daarmee heeft hij Bonhoeffer bewaard voor een nieuwe eeuw, maar onmiskenbaar ook het beeld dat van hem wordt overgedragen gekleurd en gestuurd.